

KİNÂYE VE TA'RÎZ: MOLLA GÜRÂNÎ'NİN GÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI TEFSİRİ ÖRNEĞİ*

Muhammed Eser ALTUNTAŞ **
E-mail: muhammed.altuntas@cbu.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8652-2536>

Citation/©: Altuntaş, M. E. (2021). Kinâye ve ta'rîz: Molla Gürânî'nin *Gâyetü'l-Emânî* adlı tefsiri örneği. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 11, 39-63.
DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.906464>

Öz

Belâgat ilminde kinâye “Bir sözü gerçek anlamını da kastetmekle beraber gerçek anlamının dışında kullanmak” şeklinde tanımlanabilir. Ta'rîz ise “Bir sözün sadece bağlamından anlaşılabilen başka bir manaya işaret edecek şekilde söylenmesidir.” Kur'ân üslubunda en çok tercih edilen belâğî sanatlardan olan kinâye ve ta'rîz muhtelif belâğî maksatlar için kullanılır. Belâgat kaynaklarında ve bu alanda yapılan araştırmalarda genel olarak ta'rîz kinâyenin bir türü olarak kabul edilir. Ancak tefsirini incelediğimiz Molla Gürânî kinâye ve ta'rîz arasındaki farkı ortaya koyar ve ayetleri bu bağlamda yorumlar. Bu çalışmada söz konusu ayrim gözetilerek kinâye ve ta'rîz bağımsız başlıklar altında ele alınacak ve Molla Gürânî'nin *Gâyetü'l-Emânî* adlı tefsirinden örnekler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâgatı, Kinâye, Ta'rîz, Molla Gürânî, Gâyetü'l-emânî.

* Bu makale araştırmacının devam etmekte olan “*Molla Gürânî'nin Gâyetü'l-Emânî Adlı Tefsirinde Belâgat Uygulamaları*” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

** Arş. Gör. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı ABD.

KINĀYA (ALLEGORY) AND TA'RĪZ (EUPHEMISM): EXAMPLES FROM MOLLA GURĀNĪ'S TAFSĪR NAMED ĠĀYETU'L-EMĀNĪ

Abstract

In the science of rhetorical kināya (allegory) can be defined as “using a word out of its literal meaning and the literal meaning of it is also implied.” Ta'rīz (euphemism) is “the saying of a word in a way that points to the meaning that can only be understood from its context.” The most common arts of rhetoric in the literary style of the Quran are kināya and ta'rīz, which are used for various purposes. In the sources of rhetoric of science and researches in this field, ta'rīz is accepted generally as a type of kināya. On the other hand, Molla Gurānī, whose tafsīr we study, states explicitly the difference between kināya and ta'rīz and interprets the verses of the Quran in this context. In this study, considering this difference, the rhetorical terms of kināya and ta'rīz is handled under independent titles and given examples from Molla Gurānī's tafsīr named *Ġāyetu'l-Emānī*.

Keywords: Arabic language and rhetoric, Kināya (Allegory), Ta'rīz (Euphemism), Molla Gurānī, *Ġāyetu'l-emānī*.

Giriş

Kur'ân'ı Kerîm'in nüzûl dönemi ve öncesinde Araplar, şiir ve söz söyleme sanatlarında mâhirdiler. Gelişmiş edebî zevkleri sayesinde Kur'ân'da kullanılan belâğî üsluplardaki manaya erişebiliyorlardı. Fakat ilerleyen dönemde ana dili Arapça olmayan Müslüman toplumlar nezdinde Kur'ân'daki ibarelerin doğru anlaşılma problemi ortaya çıkmıştı. Bu bağlamda Kur'ân'ı doğru anlama çabası, dil ilimlerinin ve bilhassa belâgat ilminin gelişim sürecini başlatmıştır.

Belâgat ilminin ortaya çıkış süreci, İslam öncesi Cahiliye dönemi ve İslam sonrası dönem olarak ikiye ayrılabilir. Cahiliye döneminde Arap şiiri ve hitabet sanatı belâgat ilminin şekillenmesinde önemli rol oynamışken İslam sonrası dönemde ise Kur'ân, hadis ve bunlarla ilgili ilimler etkili olmuştur.

Dolayısıyla Müslümanlar Kur'ân'ın i'câzını delillendirmek, üslûbundaki incelikleri kavrayabilmek ve dini hükümler çıkarabilmek amacıyla yaptıkları çalışmalarla belâgat ilminin ortaya çıkmasında önemli etkiye sahiptirler (Güler, 2015, ss. 219-232).

Belâgat meânî, beyân ve bed'î olmak üzere üç ilme ayrılır. Muhasinât-ı ma'neviyye yani manayı güzelleştiren sanatlardan olan kināye ve ta'rīz beyân ilminin alt başlıklarındandır. Sekkâkî (ö. 626/1229) ve Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338) gibi belâgat âlimleri ta'rîzi

kinâyenin bir çeşidi olarak ele almışlar (Sekkâkî, 1983, s. 403; Kazvînî, 1904, s. 343) fakat Molla Gürânî (ö. 893/1488) bu iki söz sanatının farklılığını ortaya koymuştur (Molla Gürânî, 2018a, ss. 898-900). Bu bağlamda öncelikle kinâye ve ta'rîze dair belâgat âlimlerinin tarifleri ve misalleri aktarılıp akabinde Molla Gürânî'nin tefsirinde ayetleri bu sanatlar bağlamında nasıl yorumladığına değinilecektir.

1. Kinâye

Kinâye كَيْي - كَيْي veya كَيْي fiilinin masdarıdır. Sözlükte “örtmek, gizlemek ve bir şeyi kendisine delalet eden lafzın dışında başka bir lafızla ifade etmek” manalarına gelir (Halîl b. Ahmed, t.y.a., s. 411; Cevherî, 1987a, s. 2477; İbn Manzûr, 1414a, s. 233; Fîrûzâbâdî, 2005, s. 1329).

Istılahta ise kinâye “Asıl manasının kastedilmesi mümkün olmakla beraber asıl mananın lâzımı kastedilen lafızdır” (Kazvînî, 1904, s. 337; Teftâzânî, 2013, s. 630; Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, 2019, s. 242). Yani kinâye “Bir sözü gerçek anlamını da kastetmekle beraber gerçek anlamının dışında kullanmaktır” (Saraç, 2019, s. 144; Bolelli, 2016, s. 171; Bulut, 2020, s. 270).

Zemahşerî (ö. 538/1144) kinâyeyi “Bir şeyi onun için konulmuş olan lafızdan başka bir lafızla zikretmek” şeklinde tarif eder (Zemahşerî, 1407a, s. 282).

Sekkâkî (ö. 626/1229) ise kinâyeyi “Bir şeyi açıkça zikretmeyip zikredilenden zikri terkedilene intikal edilebilmesi için o şeyin lâzımını zikretmek” şeklinde tanımlar. Bu çeşit üslup, anlatılmak istenen hususun açıkça değil de kapalı bir şekilde ifade edilmesi sebebiyle kinâye olarak isimlendirilmiştir (Sekkâkî, 1983, s. 402).

İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) kinâyeyi “Bir lafız başka bir mana için koymak” şeklinde tarif etmiştir. Mesela نَقِي النَّوْبِ “*elbisesi temiz*” ifadesi “ayıplardan münezze” manası için kullanılan bir kinâyedir (İbnü'l-Esîr, t.y., s. 59).

Kinâye “Hem hakiki hem de mecâzî manası anlaşılabilen lafızdır” (Tâhiru'l-Mevlevî, 1994, s. 88). Bununla birlikte kinâyede zikredilen ifadenin, zikredilmemiş olan kastedilen manayı anlatmakta bir geçiş vazifesi görmesi sebebiyle kinâyede aslolan mecâz anlamdır (Durmuş, 2002, s. 34). Çünkü kinâye çoğunlukla hakiki manayla kastedilenden soyutlanarak kullanılır (Teftâzânî, 2013, s. 630).

Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078-79) kinâyeyi “Konuşanın anlatmak istediği manayı sözlükte onun için konulmuş olan lafız yerine varlığı ona bağlı olan başka bir mana getirerek işaret etmesi ve ikincisini birincisine delil getirmesi” şeklinde tanımlamıştır. Buna örnek olarak Arapların طَوِيلُ الْقَامَةِ “*uzun boylu*” anlamını kastederek kullandıkları هُوَ طَوِيلٌ التَّجَادِ “*Onun kılıcının askısı uzundur*” ve كَثِيرُ الْقَرَى “*çok misafir ağırlayan*” anlamını kastederek kullandıkları كَثِيرٌ رَمَادِ الْقَدْرِ “*kazanınin külü çok*” ifadeleri zikredilebilir. Her iki örnekte de görüldüğü üzere bir anlam kastedilmiş fakat onları doğrudan ifade eden lafızlar

yerine varlığı onlara bağlı olan başka bir mana zikretmek yoluyla maksada ulaşılmıştır. Şöyle ki kişinin kılıç askısı uzunsa boyunun da uzun olduğu, kazanının külü çoksa kişinin çok misafir ağırladığı anlaşılır (Cürcânî, 1992, s. 66).

Kinâyenin iki unsuru vardır. *Meknî (mükennâ) bih*: Kendisinde kinâyenin meydana geldiği hem gerçek hem de mecâz manası anlaşılabilen lafızdır. *Meknî (mükennâ) ‘anh*: Kinâyeli lafzın işaret ettiği açıkça zikredilmeyen anlamdır (Teftâzânî, 2013, s. 630; Tâhiru’l-Mevlevî, 1994, s. 88; Saraç, 2019, s. 145; Bulut, 2020, s. 271). Örneğin “eli açık” ifadesiyle “cömert”, “eli sıkı” ifadesiyle de “cimri” kimse örtülü bir biçimde kastedilmektedir. Dolayısıyla “eli açık” ve “eli sıkı” ifadeleri meknî bih, “cömert” ve “cimri” ifadeleri de meknî ‘anhtr (Durmuş, 2002, s. 34).

2. Kinâyenin Kısımları

2.1. Meknî ‘Anha Göre Kinâye Çeşitleri

Kinâye, meknî ‘anha yani kinâyede kastedilen manaya göre sıfattan, mevsuftan ve nisbetten kinâye olmak üzere üç kısma ayrılır (Sekkâkî, 1983, s. 403; Kazvîni, 1904, s. 338; Teftâzânî, 2013, s. 631; Hâşimî, 1999, s. 288; Merâğî, 1993, s. 302).

2.1.1. Sıfattan Kinâye

Meknî ‘anhı sıfat olan kinâyedir. Burada cömertlik, asalet, kahramanlık, cesaret, yumuşak huyluluk gibi manevi sıfatlar söz konusudur, nahiv ilmindeki sıfatlar kastedilmemektedir. Sıfattan kinâye de kendi içinde *kinâye-i karîbe (yakın kinâye)* ve *kinâye-i ba’îde (uzak kinâye)* olarak ikiye ayrılır.

a) Kinâye-i Karîbe (Yakın Kinâye): Asıl mana ile kastedilen mana arasındaki intikal vasıtasız yapılmışsa bu tür bir kinâyedir (Hâşimî, 1999, s. 288). Başka bir deyişle zihnî lâzımları az olan ve insanlar tarafından maksadın kolayca anlaşılabilirdiği açık bir kinâye çeşididir (Meydânî, 1996, s. 137). Örneğin *طويلُ السَّيْفِ “kılıç askısı uzun”* ifadesinde kılıç askısının uzun olması sebebiyle sahibinin de uzun boylu olduğu açıkça anlaşılmaktadır (Kazvîni, 2003, s. 243).

b) Kinâye-i Ba’îde (Uzak Kinâye): Asıl mana ile kastedilen mana arasındaki intikal zincirleme lâzımlar vasıtasıyla yapılmışsa bu tür kinâyedir (Sekkâkî, 1983, s. 405). Başka bir deyişle zihnî lâzımları çok olduğundan maksadın anlaşılabilmesi için fazlasıyla tefekkür ve teemmüle ihtiyaç duyulan anlaşılması meşakkatli örtülü bir kinâye çeşididir (Meydânî, 1996, s. 137). Örneğin *كثيرُ الرمادِ “külü çok”* kinâyesinde lâzıma ulaşmak için vasıtalar şöyle düşünülebilir: Külün çok olması kazanın altında yanan odunların çokluğuna, çok odunun yanması pişen yemeklerin çokluğuna, çok yemeğin pişmesi yiyenlerin çokluğuna, yiyenlerin çok olması gelen misafirlerin çokluğuna, misafirlerin çok olması da o kişinin misafirperverliğine/cömertliğine işaret eder (Sekkâkî, 1983, ss. 404-405; Kazvîni, 1904, ss.

341-342; Teftâzânî, 2013, ss. 632-634; Hâşimî, 1999, ss. 288-289; Merâğî, 1993, ss. 302-303; Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, 2019, s. 241).

2.1.2. Mevsuftan Kinâye

Meknî 'anhı mevsuf olan kinâyedir. Mevsuftan kinâye de kendi içinde *kinâye-i karîbe* (yakın kinâye) ve *kinâye-i ba'îde* (uzak kinâye) olarak ikiye ayrılır.

a) Kinâye-i Karîbe (Yakın Kinâye): Tek bir mana kastedilen kinâyedir. Herhangi bir sıfatın belirli bir mevsufa geçici olarak tahsis edilmesidir. Yani mevsufa ulaşmak için onunla ilgili bir sıfatı kinâye yoluyla zikretmektir. Örneğin Muhadramûn şairlerinden Amr b. Ma'dikerib'e (ö. 21/641-42) ait olan:

[Kâmil Bahri] وَالصَّارِبِينَ بِكُلِّ أُنْبِيضٍ مَخْدَمٍ ... وَالطَّاعِينَ مَجَامِعِ الْأَصْغَانِ
“(Överim) her türlü keskin ve parlak kılıçla vuranları
Ve kinlerin toplandığı yerlere saplayanları”
(Amr b. Ma'dikerib, 1985, s. 174)

beytindeki مَجَامِعِ الْأَصْغَانِ “kinlerin toplandığı yerler” ifadesi tek bir mana ifade eden sıfattır ve mevsufu olan “kalpler”den kinâyedir.

b) Kinâye-i Ba'îde (Uzak Kinâye): Bazı anlamların toplamı olan kinâyedir. Bu ise tek bir mevsufa has olsun ve hepsiyle ona ulaşılsın diye önce bir sıfatı alıp sonra ona ikinci üçüncü vs. başka sıfatlar da eklemek suretiyle yapılır. Örneğin عَرِيضُ الْأَطْفَارِ غَرِيضُ الْقَامَةِ حَيٌّ مُسْتَوِي “*Düzgün boylu, geniş tırnaklı bir canlıdır*” ifadesindeki üç sıfatın tamamı mevsufu olan “insan”dan kinâye olarak kullanılmıştır (Sekkâkî, 1983, s. 404; Kazvînî, 2003, s. 242; Teftâzânî, 2013, ss. 632-633; Hâşimî, 1999, s. 289; Merâğî, 1993, ss. 303-304; Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, 2019, s. 241).

2.1.3. Nisbetten Kinâye

Bir şeyin başka bir şey için isbâtının/varlığının ya da nefyinin/kaldırılmasının nisbet edildiği kinâyedir. Buna göre bir sıfat mevsufuna isnad edilir ya da ondan kaldırılır. Bu da bir sıfatın doğrudan kişinin kendisine değil de onunla ilişkili olan bedeninin bir parçasına, elbisesine, bulunduğu mekâna vb. bir âidine isnad edilip ancak bununla kişinin kendisinin kastedilmesi şeklinde yapılır. Bu tür kinâyede sıfat ve mevsuf açıkça zikredildiği halde aralarındaki nisbet kinâye yoluyla olur. Örneğin Ziyâd el-A'cem'e (ö. 100/718 civarı) ait olan:

[Kâmil Bahri] إِنَّ السَّمَاخَةَ وَالْمُرْوَةَ وَالنَّدَى ... فِي فُتْبَةِ ضُرَيْثٍ عَلَى ابْنِ الْحَشْرَجِ
“Cömertlik, mertlik ve eli açıklık
İbnü'l-Haşrac'ın üzerine kurulmuş bir kubbenin içindedir”
(Ziyâd el-A'cem, (1983, s. 49)

beytinde şair, cömertlik ve mertlik sıfatlarını övdüğü kişi için sabit kılmak istemiş fakat bunu açık bir şekilde İbnü'l-Haşrac'a tahsis ederek yapmamıştır. Bu sıfatların mahallinin kubbenin sahibi olduğuna dikkat çekmek için mezkûr sıfatları önce bir kubbe içinde

toplamış sonra da onları İbnü'l-Haşrac'a tahsis edebilmek için kubbenin onun üzerine kurulduğunu ifade etmiştir. Zira bir şey bir kişinin mekânı için sabit kılınca o kişi için de sabit kılınmış olur. Benzer bir kullanım بُرْدِيهِ وَالْكَرْمُ بَيْنَ بُرْدِيهِ *“Asalet onun elbisesinin (iki ucu) arasında, cömertlik de hırkasının (iki ucu) arasındadır”* ibaresinde vardır. Burada asalet ve cömertlik sıfatları sahibine açıkça tahsis edilmemiş bilakis onun elbise ve hırkasına nisbet edilerek kinâyede bulunulmuştur (Sekkâkî, 1983, ss. 407-408; Kazvînî, 2003, s. 246; Teftâzânî, 2013, ss. 634-635; Hâşimî, 1999, s. 288; Merâğî, 1993, s. 304; Saraç, 2019, s. 145).

2.2. Mekkî Bih ile Mekkî 'Anh Arasındaki Vasıtaların Durumuna Göre Kinâyeye Çeşitleri

Sekkâkî (ö. 626/1229) kinâyeyi asıl anlam ve kastedilen kinâyeli anlam arasındaki mesafenin yakınlığı ve uzaklığı, mananın açıklığı ve kapalılığı bakımından *ta'rîz*, *telvîh*, *remz*, *îmâ* ve *işâret* olmak üzere dört kısma ayırır (Sekkâkî, 1983, s. 411). Fakat Molla Gürânî (ö. 893/1488) ta'rîzi kinâyeden farklı bir sanat olarak tanımladığı için (Molla Gürânî, 2018a, ss. 898-900) ta'rîz ayrı bir başlık altında incelenecektir.

2.2.1. Telvîh

Eğer kinâyede asıl anlam ve kastedilen kinâyeli anlam arasındaki vasıtaların çokluğu sebebiyle mesafe uzak olursa bu çeşit kinâyeye *telvîh* adı verilir. Çünkü telvîh “Birisine uzaktan işaret etmek” demektir. Örneğin كَثِيرُ الرَّمَادِ *“külü çok”* ifadesi bu türdendir.

2.2.1. Remz

Vasıtaların azlığı sebebiyle mesafe yakın ve mana biraz kapalı olursa bu çeşit kinâyeye *remz* adı verilir. Çünkü remz “Yakında olan birine gizli bir şekilde işaret etmek” demektir. Örneğin ahmaklıktan/aptallıktan kinâyeye (Kazvînî, 1904, s. 340) olan عَرِيضُ الْقَفَا *“kalın kafalı”* ifadesi bir tür remzdur.

2.2.2. Îmâ ve İşâret

Vasıtaların azlığı sebebiyle mesafe yakın ve mana açık olursa bu çeşit kinâyeye *îmâ* ve *işâret* adı verilir. Örneğin Buhturî'ye (ö. 284/897) ait olan

أَوْ مَا رَأَيْتَ الْمَجْدَ الَّذِي رَحَلَهُ ... فِي آلِ طَلْحَةَ ثُمَّ لَمْ يَتَحَوَّلْ [Kâmil Bahri]

“Asaletin yükünü Talha ailesine indirdiğini

Ve bir daha oradan ayrılmadığını görmedin mi?”

(Buhturî, 1964, s. 1749).

beytinde şair, Talha ailesinin övgüye layık, asil, şan ve şeref sahibi bir aile olduğuna işaret etmiştir (Sekkâkî, 1983, ss. 411-412; Kazvînî, 2003, s. 248; Teftâzânî, 2013, s. 637; Meydânî, 1996, ss. 140-141; Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, 2019, s. 242).

Bunların haricinde kinâyeyi kullanımı güzel olan ve olmayan şeyler olarak iki kısma ayıran belâgat âlimleri olduğu gibi *temsîl*, *irdâf* ve *mücâvere* başlıkları altında üç kısma ayıranlar

da vardır. Fakat böyle bir ayırım İbnü'l-Esîr'e (ö. 637/1239) göre sahih değildir. Çünkü her kısmın onu genelden ayıran bir takım özel sıfatlarla tanımlanması doğru bir ayırımın şartlarından. Dolayısıyla bu tür bir ayırmada söz konusu şarta riayet edilmemiştir (İbnü'l-Esîr, t.y., ss. 58-59).

3. Kinâyeli Söylemde Amaçlar

Belâgat âlimleri kinâyeli anlatımın kinâyesiz (ifsâh) anlatımdan daha vurgulu olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Abdülkâhir el-Cürçânî'ye (ö. 471/1078-79) göre bir şey kinâyeli söylemle zikredildiğinde manasında bir artış olmaz fakat ifade biçiminde artış olur. Böylelikle ondaki ifade daha derin ve daha çarpıcı bir üslupla aktarılmış olur. Örneğin birisinin misafirperverliğinin كَثِيرُ الرِّمَادِ "külü çok" şeklinde kinâye yoluyla ifade edilmesi onun mevcuttan daha çok misafirperver olduğu anlamına gelmez. Aksine bu kinâyeli söylem ile onun konukseverliği daha vurgulu ve güçlü bir şekilde ifade edilmiş olur (Cürçânî, 1992, ss. 70-71).

Genel olarak dillerdeki sık kullanılan mecâz ve kinâyeli söylemler toplumun geleneklerine ve insanların doğadaki varlıklarla ilişkilerine göre oluşur. Örneğin Arap dilinde كَثِيرُ الرِّمَادِ "külü çok" kinâyesi ateş veya külle hiçbir alakası olmayan cömert kimse için kullanılır. Bu ifade eski zamanlarda odunun yanması ve yemek pişirilmesi geleneğine bağlı olarak kökleşmiş bir söylemdir (Durmuş, 2002, s. 34).

Kinâye birçok belâğî maksat için kullanılır. Muktezâ-yı hâl gereğince kelimada daha tesirli olduğu bilinen dolaylı bir anlatım üslubunu tercih etmek, meknî bihin ifade biçiminin meknî 'anhadaki açık lafzın sunmadığı manaya daha dikkat çekici bir tenbihte bulunması, meknî bihin ibare olarak daha güzel ve lafız olarak daha hoş olması, açıkça söylendiğinde edebe aykırı gelecek bir konuda meknî 'anhın örtülü olarak söylenmesinin daha münasip olması, meknî 'anha ait bazı sıfatları daha kısa ve öz biçimde beyan etmeyi istemek, meknî 'anha işaret eden bir lakap, künye veya sıfat zikrederek onun isminin ortalıkta dolaşmasını engellemek ve mahremiyetini korumayı istemek, meknî bihte daha sınırlı sayıda lafız zikrederek meknî 'anhı övmek veya yermek istemek, ayrıca manayı kamufle etmek ve gizemli hale getirmek gibi gayeler kinâyeli ifadenin kullanılmasındaki sebeplerden bazılarıdır (Meydânî, 1996, ss. 143-145).

Kur'ân-ı Kerîm'de de kinâyeli söylemin kullanım sebepleri çeşitlidir. Bunlardan başlıcaları; ilahi kudretin azametini dikkat çekmek, fitnatu'l-muhâtab (muhatabın kıvrak zekâyâ sahip olması), maksadı daha güzel bir lafızla ifade etmek, açıkça zikredilmesi çirkin olan bir kelimeyi manasının özüne aykırı düşmeden kinâye yoluyla ifade etmek, anlatımda belâgat ve mübalağa yapmak, sözü kısaltmak, muhatabın başına gelecek akıbete dikkat çekmek gibi amaçlardır (Zerkeşî, 1957, ss. 301-309; Süyûtî, 1974, ss. 159-161).

Kinâye ile mecâz arasında temel fark ise kinâyede lafzın hakiki manasının kastedilmesine bir engelin bulunmamasıdır. Yani lafzın hem mecâzî¹ hem de hakiki² manası düşünülebilir. Fakat mecâzda hakiki mananın kastedilmesine engel olan bir karîne vardır (Fadl Hasan Abbâs, 2005, s. 247). Örneğin طَوِيلُ النَّجَادِ “Falân kılıcının askısı uzun biridir” denildiğinde o kişinin hem boyunun uzunluğu hem de kılıcının askısının uzunluğunun kastedilmesi mümkündür. Bu bir kinâyeli söylemdir. Fakat فِي الْحَمَامِ أَسَدٌ “Hamamda bir aslan var” denildiğinde herhangi bir te’vilde bulunmadan hakiki anlamda bir aslan manasının kastedilmesi doğru olmayacaktır. Bu da mecâzî bir kullanımdır (Sekkâkî, 1983, s. 403).

4. Molla Gürânî Tefsirinde Kinâye Örnekleri³

Gâyetü’l-Emânî incelediğinde Kur’ân’da kinâye üslubunun Allah’ın zâtı ve fiilleri, müminler ve bilhassa müşrikler ve ehl-i kitap için kullanıldığı görülmektedir. Müfessire göre kıyamet gününde Allah’a ait “konuşmak ve bakmak” gibi fiillerin zikredilmesi hakiki anlamından ziyade kinâye maksatlıdır. Yine müstehcen bir ifade kinâye yoluyla muhatapların durumuna göre bazen kınama maksatlı açık seçik bir ifadeyle bazen de daha zarif bir üslupla aktarılmıştır.

Ayrıca kinâye, “benzerlik” olgusunu Allah’tan nefyetmek ve tevhid ilkesini vurgulamak, O’nun engin rahmetini ifade etmek, kâfirlerin iman etmemekte ısrarcı olduklarını bildirmek, Allah’ın gazabının şiddetini hissettirmek, muhatapların yasağa riayet etmemelerini kınamak, kıyamet gününde cennet ve cehennem ehlinin vaziyetlerini zihinlere kazımak, müminlere infak adabını öğretmek gibi maksatlar için kullanılmıştır. Aşağıda Molla Gürânî’nin tefsirindeki ilgili kinâye örnekleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Bakara, 2/187;

أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ “Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı.”

İbn Abbas’tan (ö. 68/687-88) rivayet edildiğine göre oruç emrinin ilk yıllarında akşamdan yatsıya kadar yeme, içme ve cinsel birliktelik helaldi. Fakat Hz. Ömer (r.a.) ve

1 Mecâz, hakikatının çeşidine göre hakiki olarak konulduğu mananın dışında kullanılan ve bu hakikat çeşidindeki manasının kastedilmesine engel bir karînenin olduğu kelimedir. Bkz. (Sekkâkî, 1983, s. 359).

2 Hakikat, vaz’ında herhangi bir te’vile ihtiyaç olmaksızın konulduğu manada kullanılan kelimedir. Bkz. (Sekkâkî, 1983, s. 358).

3 Diğer kinâye örnekleri için bkz. (Molla Gürânî, 2018a, s. 482 (Bakara, 2/72); s. 544 (Bakara, 2/101); ss. 710-711 (Bakara, 2/174); ss. 1014-1015 (Bakara, 2/282); 2018b, s. 201 (Nisâ, 4/114); s. 358 (Mâide, 5/66); s. 521-522 (En’âm, 6/93); 2018c, s. 297 (Tevbe, 9/49); s. 363 (Tevbe, 9/84); s. 442 (Tevbe, 9/118); s. 1108 (Ra’d, 13/2); 2018d, s. 213 (Nahl, 16/70); s. 555 (Kehf, 18/42); s. 1006 (Hac, 22/9); 2018e, s. 212 (Nûr, 24/61); s. 251 (Furkân, 25/28); s. 322 (Şuarâ, 26/40); s. 402 (Neml, 27/10); ss. 514-515, (Kasas, 28/35); s. 596 (Ankebût, 29/33); s. 874 (Sebe’, 34/49); 2018f, s. 32 (Yâsîn, 36/40); s. 265 (Zümer, 39/63); s. 714 (Zâriyât, 51/39); 2018g, s. 92 (Kamer, 54/6); s. 167 (Rahmân, 55/31); s. 769 (Müzzemmil, 73/17); s. 1191 (İnşirâh, 94/3)).

Müslümanlardan bir grup unutarak yatsı namazından sonra yemek yiyerek veya eşleriyle beraber olarak bu yasağı ihlal etmişlerdi. Sonra durumu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) anlattılar ve bu ayet nazil oldu.

Molla Gürânî ayette kinâyeli anlatımdaki söz konusu kelimenin tercih edilme gerekçesini farklı ayetlerdeki benzer kullanımlarla mukayese ederek aktarmıştır. Şöyle ki; hakikatte رَفَتْ kelimesi "açık saçık ifadelerle söz söylemek" manasına gelir. Burada ise رَفَتْ kelimesi "cimâ"dan kinâye olarak zikredilmiştir. Çünkü bu kelime karı arasında "oynaşmak" manasından nadiren soyutlanır. Dikkat edilirse bu ayette müstehcen bir manaya delalet eden رَفَتْ kelimesi yine müstehcen bir fiilden yani cinsi münasebetten kinâye kılınmıştır. Ancak aynı konuya değinilen diğer misallerde "el ile dokunmak" manasına gelen ve "cimâ"dan kinâye olarak kullanıldığında cinsi münasebeti daha örtülü anlatan مَسَّ⁵ بَاشْرَ⁴ ve لَمَسَ⁶ gibi fiiller tercih edilmiştir. Çünkü رَفَتْ ifadesinin zikredildiği ayetin muhatapları kendilerine mübah kılınmadan önce oruç gecelerinde yatsıdan sonra cimâ ve yeme, içme yasağına uymamışlardı. Bu sebeple ayetteki kinâye üslubu onların bu ihlalini kınamak amacıyla zikredilmiştir (Molla Gürânî, 2018a, ss. 756-757; Zemahşerî, 1407a, s. 230).

Dolayısıyla kinâye yoluyla zikredilen müstehcen bir ifadenin kullanım tarzı muhatapların durumuna göre değişmektedir. Kinâyenin bazen kınama maksatlı açık seçik bir ifadeyle bazen de daha zarif bir üslupla aktarıldığı görülmektedir.

Âl-i İmrân, 3/77;

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır."*

Müfessir الْقِيَامَةِ يَوْمَ يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ "Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak" ifadesindeki "konuşmak ve bakmak" fiillerinin hakiki anlamından ziyade kinâye amacıyla kullanıldığına dikkat çekmiştir. Nitekim Allah'ın onlarla konuşmaması gazabından kinâyedir. Ayrıca ayetin siyâk ve sibâkından anlaşılacağı üzere onların Allah'ın ayetlerinden fayda göremeyecekleri ve kelamının kendilerinden uzak olacağı nakledilmiştir. Molla Gürânî her ne kadar Beydâvî'ye (ö. 596/1200) ait olan bu görüşü aktarsa da konuyla ilgili *Envâru't-Tenzîl*'de yer alan "Allah onlarla asla konuşmaz.

4 فَأَلَدْنَ بَاشِرُوهُنَّ "Artık eşlerinize yaklaşın." (Bakara, 2/187). فَأَلَدْنَ fiilinin anlamları için bkz. (Halîl b. Ahmed, t.y.b., s. 259; İbn Manzûr, 1414b, s. 61; Fîrûzâbâdî, 2005, s. 351).

5 مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ "Kendilerine el sürmeden..." (Bakara, 2/237). تَمَسَّ fiilinin anlamları için bkz. (Halîl b. Ahmed, t.y.c., s. 208-209; İbn Manzûr, 1414c, s. 217-218; Fîrûzâbâdî, 2005, s. 575).

6 أَوْ لَأَمْسُنَّ النِّسَاءَ "Ya da eşlerinize cinsel ilişkide bulunup..." (Nisâ, 4/43). لَمَسَ fiilinin anlamları için bkz. (Halîl b. Ahmed, t.y.c., s. 268; İbn Manzûr, 1414c, s. 209; Fîrûzâbâdî, 2005, s. 573).

Bu yüzden kıyamet günü onları melekler sorguya çekerler” (Beydâvî, t.y.a, s. 24) şeklindeki yorumlarını kabul etmez ve şu ayeti delil gösterir: فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ “Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini yaptıklarından dolayı sorguya çekeceğiz.” (Hicr, 15:92-93).

Kıyamet gününde Allah'ın onlara bakmayacak olması ise hürmetsizliklerinden ve kendilerine yönelik kızgınlığından dolayı ihsânını onlardan esirgediğine dair kullanılan kinâye yollu bir ifadedir (Molla Gürânî, 2018a, ss. 1143-1144).

Âl-i İmrân, 3:106;

“O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara, “İmanınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi? Öyle ise inkâr etmenize karşılık azabı tadın” denilir.”

Molla Gürânî'ye göre ayette بَيَاضٌ “beyaz” ve سَوَادٌ “siyah” lafızları hakiki anlamlarıyla kullanılmalarına rağmen kinâye olarak da düşünülebilir. Yani kıyamet gününde bazı kimseler saadet ehlinden bazıları da bedbahtlık ehlinden olacaktır. Buna binâen o gün yüzlerin beyaz olması sürûrdan, siyah olması ise hüzünden kinâye olarak zikredilmiştir (Molla Gürânî, 2018a, ss. 1193-1194).

Âl-i İmrân, 3:199;

إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ “Şüphesiz Allah hesabı çabuk görendir.”

Allah'ın hesabının çabuk olması, vaadini zikrinden hemen sonra yakın bir zamanda gerçekleştirmesinden ya da işlenen amellerin hak ettiği karşılığına muttalî olan ilminin eksiksiz olmasından kinâye olarak zikredilmiştir (Molla Gürânî, 2018a, s. 1335).

Nisâ, 4:42;

“O kıyamet günü, Allah'ı inkâr edip Peygamber'e isyan edenler, yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler ve Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler.”

Allah kıyamet gününde peygamberleri kendi ümmetlerine şahit olarak getirdiğinde, inkârcıların ve emirlerine isyan edenlerin yerle bir olmayı temenni edecek olmaları, o gün şahit oldukları şeylerin azametinden dolayı ölmek ve gömülmek istemelerinden kinâye olarak zikredilmiştir (Molla Gürânî, 2018b, s. 98). Yani ayetteki “yerle eşit olmayı dileme” talepleriyle kendilerine hesabın sorulacağı o gün gömülüp ölüler gibi toprakla bir olmak isteyecekleri kastedilmiştir. Ayrıca keşke yeniden diriltilemeseydik veya hiç yaratılmasaydık da toprak gibi kalsaydık da diyeceklerdir (Beydâvî, t.y.a, s. 75).

Mâide, 5:60;

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَعَصَىٰ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولَٰئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَاءِ السَّبِيلِ “De ki: “Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size

haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lanetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir. İşte bunların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır."

Allah Teâlâ'nın Yahudileri en çirkin vasıflarla zikretmesi onları engin rahmetinden uzak kılmasındandır. Nitekim cumartesi yasağını çiğneyen gençleri maymuna, yaşlıları da domuza çevirmiştir. Diğer bir rivayete göre de cumartesi yasağını çiğneyenler maymuna, Hz. İsa'dan (a.s.) sofrâ isteyenler de domuza çevrilmişlerdir.

Ayette yukarıda bahsi geçen kimseler için *أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا* "İşte bunların yeri daha kötüdür" ifadesinde şerrin mekâna isnadı bu vasfın onlar için sübût/kalıcı olmasından kinâyedir. Buradaki maksat o mekânda yaşayan kimselerdir. Bu kinâye üslubuyla ayetteki ifade biçimi *أُولَئِكَ شَرٌّ وَأَضَلُّ* "İşte bunlar daha kötü ve daha sapkındırlar" demekten daha etkilidir ve mübalağa anlamı içerir (Zemahşerî, 1407a, s. 653).

Benzer bir kullanım *الْمُجْدُ بَيْنَ بُرْدَيْهِ* "Cömertlik, hırkasının (iki ucu) arasındadır" ifadesinde de vardır. Bununla kişinin çok cömert olduğu hırkasına nisbet edilerek kinâyeli olarak kastedilir (Molla Gürânî, 2018b, ss. 351-352).

Mâide, 5:76;

فَلْ أُنَبِّدُوكَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ صَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ "(Ey Muhammed!) De ki: "Allah'ı bırakıp da, sizin için ne bir zarara ne de bir yarara gücü yeten şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

Ayette Hz. İsa'ya (a.s.) ibadet eden Hristiyanlara bir serzeniş vardır. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: Her şeye gücü yeten Allah'ı bırakıp da aciz birine mi tapıyorsunuz? Tıpkı Allah'ın her şeyi işitmesi ve bilmesinin O'nun kudretinden kinâye olması gibi, Hz. İsa'nın da onlara herhangi bir zarar verememesi ve fayda sağlayamaması⁷ onun acziyetinden kinâyedir. Bu bağlamda *مَا لَا يَمْلِكُ* ifadesinde Hz. İsa'dan bahsedilirken *مَنْ* yerine gayr-ı akil varlıklara işaret eden *مَا* ism-i mevsulünün tercih edilmesi, kelâmın kibriyâ makamında olması ve Hz. İsa'yı ulûhiyyet makamından uzak kılmak içindir (Molla Gürânî, 2018b, ss. 367-368).

En'âm, 6:12;

كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ "O merhamet etmeyi kendine gerekli kıldı."

Molla Gürânî'ye göre ayette Allah'ın rahmeti kendisine yazması, rahmetinin bolluğundan kinâyedir. Bu da adeta O'nun için hiçbir zaman ihlal etmeyeceği bir yükümlülük

⁷ Hz. İsa'nın onlara herhangi bir zarar ve fayda verememesinden maksat "Hz. İsa'nın insanlara gerek kendileri gerekse malları hususunda çeşitli bela ve musibetlerle Allah'ın verdiği gibi zarar vermeye güç yetirmesi imkansızdır. Nitekim O, Allah'ın kullarına verdiği beden sağlığı, bolluk, bereket gibi faydalar da sağlayamaz." şeklinde düşünülebilir. Bkz. Zemahşerî, (1407a, s. 665).

kabilindedir. Zira Allah Teâlâ küfür içinde olanlara da peygamberler göndermiş ve ayetlerini yalanlamalarından sonra dahi onlara mühlet vermiştir (Molla Gürânî, 2018b, s. 436). İşte bunlar O'nun engin rahmetinin delillerindedir.

En'âm, 6:44;

“Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtı. Sonra kendilerine verilenle sevinip şımarıdıkları sırada onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar.”

Ayette kapıların açılması ifadesi nimetlerin bolluğundan ve çokluğundan kinâye olarak zikredilmiştir. Yani *“Üzerlerine her şeyin kapılarını açtık”* ifadesiyle *“Onlara her bir çeşitten nimetler verdik”* denilmek istenmiştir (Molla Gürânî, 2018b, s. 467).

Ra'd, 13:5;

وَأَنْ تَعْجَبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذْ كُنَّا تَرَابًا إِنَّا لَنَبِي خَلَقِي جَدِيدٍ أَوْلَيْكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأَوْلِيكَ الْأَعْلَالُ فِي أَعْتَابِهِمْ وَإِنْ تَعْجَبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذْ كُنَّا تَرَابًا إِنَّا لَنَبِي خَلَقِي جَدِيدٍ أَوْلَيْكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأَوْلِيكَ الْأَعْلَالُ فِي أَعْتَابِهِمْ *“Eğer şaşacaksan, asıl şaşılacak olan onların, "Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacakmışız?" demeleridir. İşte bunlar Rablerini inkâr edenlerdir. İşte onlar boyunlarına demir halkalar vurulanlardır ve işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”*

Ayette zikredilen *وَأَوْلِيكَ الْأَعْلَالُ فِي أَعْتَابِهِمْ* *“İşte onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır”* ifadesi kâfirlerin iman etmemekte ısrarcı olmalarından kinâyedir. Zira *الْأَعْلَالُ* *“demir halkalar”* ifadesi Cahiliye şairlerinden Efvâh el-Evdî'ye (ö. 560) ait aşğıdaki beyitte de aynı maksatla kullanılmıştır (Molla Gürânî, 2018c, s. 1120):

[Basît Bahri] *لَهُمْ عَنِ الرُّشْدِ أَعْلَالٌ وَأَقْيَادُ*

“Onların doğru yoldan alıkoyan halkaları ve prangaları vardır.”

(Efvâh el-Evdî, 1998, s. 67).

İsrâ, 17:29;

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسِطِ فَتَقْعَدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا *“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”*

Allah Teâlâ önceki ayetlerde akrabaya, yoksula ve yolcuya infak edilmesini emredince burada da infak adabını öğretmiştir. Ayette infakta ifrât ve tefrît yasaklanmaktadır. Nitekim *الْبُحْلُ* *“cimrilik”* ifadesi eli sıkı olmada ifrât, *التَّبَذِيرُ* *“saçıp savurmak”* ise infakta ifrâttir (Fahreddin er-Râzî, 1420a, s. 329). Bu ikisinin ortası iktisatlı olmak yani cömertlik emredilmiştir. Dolayısıyla *وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ* *“Elini boynuna bağlı kılma!”* ifadesi cimrilikten, *وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسِطِ* *“Elini büsbütün açma!”* ifadesi de savurganlıktan kinâyedir (Molla Gürânî, 2018d, s. 360).

Tâhâ, 20:5;

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى *"Rahmân, Arş'a kurulmuştur."*

Allah'ın arşa istivâ etmesi tasarrufâtının (dilediğini yapmasının) nüfûzundan ve kâinatı gerekli olan hikmete göre düzenlemesinden kinâyedir (Molla Gürânî, 2018d, s. 746).

Enbiyâ, 21:11;

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنْشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ *"Biz zulmetmekte olan nice memleket kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka başka toplumlar meydana getirdik."*

قَصَمَ fiili *"kırıp parçalara ayırmak, toz haline getirmek"* manalarına gelir. (Halîl b. Ahmed, t.y.a., s. 70; Fîrûzâbâdî, 2005, s. 1050). Ayette ise *"sonrasında asla bir araya getirilemeyecek şekilde o beldelerdeki halkların kökünü kazımak"* manasından kinâye olarak zikredilmiştir (Molla Gürânî, 2018d, s. 883). Dolayısıyla bu ifade Allah Teâlâ'nın çok şiddetli bir gazabının ve büyük bir öfkesinin göstergesidir. Öyle ki bu ifadedeki keskin anlam *"bir şeyi tekrar parçalanamayacak şekilde yarmak, kesmek"* manalarına gelen قَصَمَ fiilinde (Halîl b. Ahmed, t.y.b., s. 139; Fîrûzâbâdî, 2005, s. 1145) yoktur (Zemahşerî, 1407b, s. 105).

Furkân, 25:27;

وَيَوْمَ يَعْصُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا *"O gün zâlim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir: "Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!""*

O gün her bir zâlimin ellerini ısırması pişmanlıklarının şiddetinden kinâyedir. Çünkü çok üzgün ve pişman bir kimse parmak uçlarını ısırır. Ayrıca iki ellerini birden ısırıklarının zikredilmesi, cennete ve kurtuluşa götüren bir yolda peygamberleriyle birlikte olmadıkları için pişmanlıklarının ve üzüntülerinin aşırılığını gösterir (Molla Gürânî, 2018e, ss. 249-251).

Şûra, 42:11;

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذَرُكُمْ فِيهِ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سَبِيلَ الْحَقِّ وَيَخْلُقُ مَا تَخَوُّونَ *"O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi üretiyor. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."*

Ayette كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ifadesi kinâye yoluyla *"benzerlik"* olgusunu Allah'tan nefyetmektedir. Yani bu ifade Allah'a benzer olabilecek benzer diye bir şeyin olmadığına delalet eden bir delildir.

Bu üslup Arap dilinde belâgat âlimleri arasında yaygınca kullanılmaktadır. Örneğin bir kimseyi cömertlik hususunda övmek için مِثْلُكَ لَا يَبْخُلُ *"Senin gibi birisi cimrilik yapmaz"* demekle أَنْتَ لَا تَبْخُلُ *"Sen cimrilik yapmazsın"* demek arasında fark yokmuş gibi anlaşılabilir. Fakat ilk ifade kinâyeli bir söylem olduğundan iki açıdan mübalağa içerir.

Birincisi: Muhatabın cimri olmadığını zorunlu kılıyor. İkincisi: Muhatabı cimri olmayanlar grubuna dâhil ediyor. Yani ilk söylemde cimriliği onun dengi olan kişiler için reddedince kaçınılmaz olarak o kişinin kendisi için de reddetmiş sayılıyor.

Kıscacası bir şey benzerinden nefyedilice onun zâtından da nefyedilmiş olur. Yani Allah'a benzer olabilecek bir benzer dahi yoktur (Molla Gürânî, 2018f, ss. 401-402; Zemahşerî, 1407c, ss. 212-213; Fahreddin er-Râzî, 1420b, s. 585). Kanaatimizce *لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ* ifadesine “Onun benzeri gibi bile hiçbir şey yoktur” şeklinde mana vermek daha doğru olacaktır.

Kalem, 68:16;

سَتَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ “Yakında biz onun burnunu damgalayacağız.”

Yüz vücudun azaları içinde en onurlu yerdir. Burun da yüzdeki en onurlu yerdir. Araplar şerefin burunda tezâhür ettiği görüşündedirler. Bu yüzden burun üzerine damga vurulması “küçük düşürme ve hakaret” ifade eder. Molla Gürânî kısa bir değerlendirmeden sonra bu ifadenin hakikat veya kinâye yollu kullanılmış olabileceğine dikkat çeker. Bu bağlamda ayette *أَنْفٌ* “burun” yerine yalnızca “fil veya domuz burnu” için kullanılan *خُرْطُومٌ* kelimesinin tercih edilmesi çirkinleştirmeyi daha ziyadeli kılmak içindir (Molla Gürânî, 2018g, ss. 609-610).

5. Ta’rîz

Ta’rîz (تَعْرِيزٌ) sözlükte “tasrîhin zıddı” demektir. Ayrıca “Bir şeyle başka bir şeye îmâda bulunmak” manasına gelir (Cevherî, 1987b, s. 1087; İbn Manzûr, 1414d, s. 183; Fîrûzâbâdî, 2005, s. 647). İstilahta ise ta’rîz “Bir sözün sadece bağlamından anlaşılabilen başka bir manaya işaret edecek şekilde söylenmesidir.” Diğer bir ifadeyle ta’rîz, bir cümle zikredildiği zaman konuşulan ortam ve bağlamının delaletiyle başka bir mananın kastedilmesidir. Fakat bu mana kinâyedeki gibi zikredilen bir lâzım yoluyla anlaşılmaz. Sadece cümlenin siyâkından anlaşılabilir. Ayrıca kinâye hem müfret lafızlar hem de terkiplerde meydana gelirken, ta’rîz ise sadece terkiplerle sınırlıdır. Çünkü ta’rîzde ne hakîkî ne de mecâzî manaya işaret edilir. Kastedilen mana ancak telvîh ve işaret cihetinden terkinin bağlamından anlaşılabilir. Örneğin Müslümanlara eziyet eden bir kimsenin yanında *الْمُسْلِمُ الَّذِي سَلَّمَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ* “Müslüman elinden ve dilinden diğer müslümanların güvende olduğu kişidir” hadîs-i şerîfini zikrettiğimizde bağlamından da anlaşılacağı üzere o kişiyi direk suçlayıcı bir ifade kullanmadan ta’rîz yoluyla üstü kapalı bir şekilde ikaz etmiş oluruz (Fadl Hasan Abbâs, 2005, ss. 259-261; Hâşimî, 1999, s. 289; Merâğî, 1993, s. 305; Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, 2019, s. 242; Muhammed Ahmed Kâsım, Muhyiddin Dîb, 2003, s. 248).

Zemahşerî’ye (ö. 538/1144) göre ta’rîz “Bir şeyi zikredilmeyen başka bir şeye delalet edecek şekilde zikretmektir” (Zemahşerî, 1407a , s. 283).

İbn Hicce (ö. 837/1434) ta'rizi "Konuşanın üstü kapalı bir ibare söylemesi ve bununla açıkça beyan etmediği başka bir şeyi kastetmesi" şeklinde tanımlar. Böylece sözü dinleyen kişi söylenileni üstüne alınır ve ondaki maksadı öğrenir. Örneğin cimri birisine açıkça *أَنْتَ بَخِيلٌ* "Sen cimrisin" demek yerine *مَا أَفْتِيحُ الْبُحْلَ* "Cimrilik ne kötü bir şey!" demek ta'riz üslubudur (İbn Hicce, 2004, s. 407).

İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) ta'rizi "Mefhum yoluyla bir şeye delalet eden lafız" olarak tanımlar. Ta'rizde mana ne hakikat ne de mecâz olarak kullanılır. Örneğin başkasından ilgi, alaka ve yardım beklentisi içinde olan bir kişi herhangi bir talep manası barındırmayan *وَاللَّهِ إِنِّي لَمُحْتَاجٌ* "Vallahi ben çok muhtacım", *لَيْسَ فِي يَدَيَّ شَيْءٌ* "Elimde hiçbir şey yok", *أَنَا عُرْيَانٌ* "Ben üryanım", *الْبُرْدُ قَدْ آذَانِي* "Soğuk bana çok acı verdi" ifadelerini zikrettiğinde söz konusu talebini ta'riz yoluyla belirtmiş olur. Böylece lafız ne mecâz ne de hakiki manası bakımından bir talebe karşılık söylenmiş olur. Bilakis lafız, mefhum yoluyla talebe delalet eder. Yani buradaki talep manası lafzın urzundan (kenar, yan taraf) anlaşılmalıdır (İbnü'l-Esîr, t.y., ss. 56-57).

Tâhiru'l-Mevlevî, ta'rizi *telvîhât*'in⁸ bir türü olarak kabul etmiş ve "Bir tarafı gösterip diğer tarafı kastetmek" şeklinde tarif etmiştir (Tâhiru'l-Mevlevî, 1994, s. 161). Türkçede ta'rize dokundurma ve iğneleme de denilmiştir (Bulut, 2020, s. 275). Ta'riz, halk arasında birisine "taş atmak" veya "taş yuvarlamak" şeklinde deyim olarak da kullanılır. Fakat bu deyimlerdeki anlamları örtüşür nitelikte olan ta'rizler çok makbul değildir. Zira ta'riz söylendiği üsluptaki zarafete bağlı olarak değerli addedilir (Öztürk, 2003, s. 221). Dolayısıyla ta'riz bir ifadeyi muhatabı kırmadan nezih bir üslupla söyleme biçimi olarak da düşünülebilir.

Kinâye ve ta'rizi tek bir söz sanatı olarak değerlendiren beyân âlimleri olduğu gibi ta'rizi kinâyenin bir kısmı olarak kabul edenler de vardır. Bazıları da kinâyenin ta'rizden farklı bir sanat olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü "örtmek" manasına gelen kinâye, sözü bir lafız ile ifade etmek ve bununla manasının lâzımını kastetmektir. Dolayısıyla meknî bihin lafzıyla meknî 'anhın manası arasında bir ilişki söz konusudur. Şöyle ki fikir melzûmdan lâzıma intikâl eder.⁹ Ta'riz ise sözü urzuna meylettirmektir. Mesela *إِيَّاكَ أَغْنِي* "Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla!" deyimini de bir ta'riz üslubudur. Buradaki gibi söz başkası için söylenir ama bununla muhatap kastedilir (Fadl Hasan Abbâs, 2005, s. 259).

8 Maksadı işâret yoluyla ve parlak bir şekilde göstermeye yarayan sanatları *telvîhât* denir. Bkz. Tâhiru'l-Mevlevî, (1994, s. 159).

9 Kinâyede mananın intikâli mevzu lâzım ve melzûm mefhumları yönüyle tartışmalı bir konudur. Nitekim Sekkâkî (ö. 626/1229) kinâyede intikâlin lâzımdan melzûma doğru olduğu görüşündedir. Fakat Hatîb el-Kazvîni (ö. 739/1338) ise lâzım aynı zamanda melzûm değilse böyle bir intikâlin söz konusu olamayacağı, bu halde melzûmdan lâzıma doğru bir intikâlin gerçekleşeceği görüşündedir. Konuyla ilgili bkz. Sekkâkî, (1983, s. 403); Kazvîni, (1904, s. 338).

İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) de kinâye ve ta'rîzi birbirinden ayıranlardandır. Zira ta'rîz kinâyeden daha örtülü bir ifade biçimidir. Kinâyenin delaleti mecâz cihetinden lafzî bir vaz'¹⁰ edilmiştir. Fakat ta'rîzin delaleti ise hakikat veya mecâz vaz' edilmeyen mefhum cihetindedir (İbnü'l-Esîr, t.y., s. 57).

Ta'rîzde kinâyedeki gibi zihnî lâzımlar şart değildir. Ayrıca ta'rîzde söylenen sözle delalet ettiği mana arasında bir ilişki veya yakınlık olmayabilir. Dolayısıyla ta'rîz karîne-i hallerle zihinsel olarak sözün yönlendirmesinden anlaşılmanadır. İşte bu da kinâye ve ta'rîz arasındaki farkı ortaya koyar (Meydânî, 1996, s. 152).

Ta'rîz belâgat ilminde ayıplama, alaya alma, muhataba doğruyu gösterme, tenkitte ölçülü olma, söylemde kibarlığı elden bırakmama ve muhatabı kırmama gibi amaçlar için kullanılmaktadır (Saraç, 2019, s. 145).

Kur'ân-ı Kerîm'de ta'rîz, bahsedilen kişiyi bir yönüyle yüceltmek, kabalıktan kaçınıp nezaket üslubu takınmak, hasmı gönüllü olarak itaat etmeye ikna etmek, muhatabı zemmetmek, aşağılamak ve kınamak gibi maksatlar için kullanılır (Süyûtî, 1974, ss. 163-164).

6. Molla Gürânî Tefsirinde Ta'rîz Örnekleri¹¹

Gâyetü'l-Emânî ele alındığında Kur'ân'da ta'rîz üslubunun müminler ve bilhassa müşrikler ve ehl-i kitaba hitaben kullanıldığı görülmektedir. Nitekim bu üslup nasihat vermede bir meseleyi açıktan söylemekten daha faydalı ve muhatabı kabule sevk etme hususunda daha etkilidir. Müttekellimin karşı tarafı suçlamadan meseleyi kendi üzerinden anlatması mesajın daha etkili aktarılmasını sağlar.

Ta'rîz üslubu, müminleri salih amele teşvik etmek, ilahi vahyi ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) bile bile inkâra girişimleri hususunda ehl-i kitabı terslemek, istihzâ (alaya alma) ve tadrîl (yanıltma) yoluyla putperestlere ilah edindikleri şeylerin acziyetini göstermek, tehekküm (küçük düşürme) üslubuyla ashâb-ı şimâlin layık olduğu cehennemi tasvîr etmek, müşriklerin Kur'ân'da öğüt maksatlı verilen misalleri anlamaktan aciz olduklarını göstermek ve tevhid ilkesi hususunda kitap ehli kimselerle mücadele yöntemine dikkat çekmek gibi farklı nükteler için kullanılmıştır. Aşağıda Molla Gürânî'nin tefsirindeki ta'rîz örnekleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹⁰ Vaz' ilmi lafızların belirli bir anlam karşılığında ortaya konulmasını ve lafız-anlam ilişkisini konu edinen bilim dalıdır. Bkz. Fazloloğlu, (2012, s. 576).

¹¹ Diğer ta'rîz örnekleri için bkz. (Molla Gürânî, 2018a, s. 1167 (Âl-i İmrân, 3/95); 2018b, s. 327 (Mâide, 5/44); 2018c, ss. 356-357 (Tevbe, 9/81); s. 761 (Hûd, 11/44); s. 1006 (Yûsuf, 12/52); 2018e, ss. 218-219 (Nûr, 25/62); s. 403 (Neml, 27/11); s. 491 (Kasas, 28/13); s. 823 (Ahzâb, 33/72); 2018f, s. 108 (Sâffât, 37/118); s. 309 (Mü'min, 40/27); s. 311 (Mü'min, 40/28); s. 671 (Hucurât, 49/15); 2018g, s. 621 (Kalem, 68/34); s. 789 (Müddessir, 74/10)).

Bakara, 2:235;

(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlarla kendileri ile evlenmek istediğinizi üstü kapalı olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah yoktur.”

Molla Gürânî *به فيما عَرَضْتُمْ* “onu üstü kapalı olarak anlatmanızda” ifadesinde zikredilen *تَغْرِيزِ* “ta'rîz” ifadesine binâen bu sanatının tanımını yaparak ayetin tefsirine başlamış, ardından kinâye ve ta'rîz arasındaki ince farkı örnek vererek açıklamıştır.

Bilindiği üzere lafzın asıl anlamında kullanılması hakikat, asıl anlamının dışında kullanılması ise mecâzdır. Kinâye asıl anlamın kastedilmesi mümkün olmakla birlikte bir lafzın konulduğu anlamın dışında kullanılmasıdır. Ta'rîz ise bir amaca delalet etmesi için sözü bir yöne meylettirmektedir. Yani asıl sözü kullanmadan özellikle cümlenin bağlamından anlaşılabilir tarzda konuşanın amacını örtülü bir şekilde aksettirmesidir. Mesela bir kişinin iddet bekleyen bir kadınla evlenmeyi arzuladığını ona şu sözlerle açıklaması ta'rîzdir: *مِثْلِكَ لَا يُوجَدُ وَكَمْ لَكَ مِنْ ظَالِبٍ* “*Senin gibisi yok! Senin talibin çok!*” Nitekim bir kadına talip olan kişi açıkça “Seninle evlenmek istiyorum” dememiş bu isteğini örtülü bir üslupla aktarmıştır. Bu bağlamda ayette iddet bekleyen bir kadına onu beğenen bir kişinin ta'rîz (üstü kapalı olarak) üslubuyla nikâhlanma isteğini belirtmesine şer'an izin verilmiştir (Molla Gürânî, 2018a, ss. 898-900).

Bakara, 2:41;

“Elinizdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur'an'a) iman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Âyetlerimi az bir karşılığa değiştirmeyin ve bana karşı gelmekten sakının.”

Molla Gürânî'ye göre ayetteki *وَلَا تَكُونُوا أَوْلَٰ كَافِرٍ بِهِ* “Onu inkâr edenlerin ilki olmayın” ifadesinde belirtilen “ilk kişiler” için kastedilen mana: “Allah'ın indirdiği Kur'ân'ı inkâr eden grupların veya kavimlerin ilki olmayın!” anlamında olabileceği gibi “İçinizden herhangi biri onu ilk inkâr eden olmasın!” anlamı da çıkarılabilir. Bu ayette kelam ta'rîz yoluyla kitap ehlinde olan toplumlara yönelik söylenmiştir. Çünkü onların Kur'ân'a ilk inanması gereken kimseler oldukları ifade edilmektedir. Zira söz konusu toplumların iman etmeleri için vahiy ve bir peygamber gönderileceği gibi birtakım temel ilahi ilkelerden haberdar olduklarını hatırlamak gerekir. Hatta Yahudiler kutsal kitaplarındaki malumatlarına binâen, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gelişiyle birlikte inkârcılara karşı zafer kazanacaklarını umuyorlardı. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) hakkında daha önceden bilgi sahibi oldukları şu ayette açıkça zikredilmiştir: *الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَغْرِفُونَهُ كَمَا يَغْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيضًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَٰعْلَمُونَ* “*Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler.*” (Bakara, 2:146).

Şu bilinmelidir ki inkârcı kimselerin ilki elbette Mekkeli müşriklerdir. Fakat burada “Hz. Muhammed (s.a.v.) ve vasıfları hakkında ilim sahibi olan ehl-i kitaptan olduğunuz halde sakın inkâr edenlerin ilki olmayın!” anlamı da kastedilmiş olabilir. Ya da “Tevrat’ı inkâr edenlerin ilki veya ilk inkâr edenlerin bir timsâli olmayın” şeklinde de mana verilebilir.

Molla Gürânî başka bir ayetle istişhad ettiği ayetin tefsirine şu ifadelerle devam etmiştir: “Zira onlar Kur’ân’ı inkâr ettiklerinde aynı zamanda kendilerine gönderilen Tevrat’ı da inkâr etmiş olurlar. Nitekim bütün ilahi kitapların Yüce Allah’ın katından olduğuna imanın gerekliliği ilkesi böyle bir çıkarıma sebep olur. Kur’ân’ın eşsiz i’câzı Yahudilerin kelâmullâhı bildiklerine delalet eder. Bu yüzden تَعْلَمُونَ وَأَنْتُمْ تُعْلَمُونَ *“Bildiğiniz halde...”* (Bakara, 2:42) ayetinde de zikredildiği üzere gönderilen ilahi vahyi ve Hz. Peygamber’i (s.a.v.) bile bile inkâra girişimleri hususunda terslenmişlerdir” (Molla Gürânî, 2018a, ss. 409-410; Zemahşerî, 1407a, s. 131).

Dolayısıyla ayetin bağlamından da anlaşılacağı üzere Yahudiler ta’rîz üslubuyla ikaz edilmiş ve geçmişten gelen bilgileri dâhilinde inanmalarının gerekliliği vurgulanmıştır.

Bakara, 2:135;

“Onlar, *“Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız”* dediler. Sen de şöyle de: *“Hayır! Biz, Hanîf olan İbrâhim’in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.”*

Ayette Hz. İbrahim (a.s.) için zikredilen مِنَ الْمُشْرِكِينَ *“O, müşriklerden değildi”* ifadesinde ehl-i kitaba ve diğerlerine ta’rîz vardır. Çünkü Yahudiler, Hristiyanlar ve putperestler Allah’a şirk koştukları halde¹² Hz. İbrahim’in dini üzerine olduklarını iddia ediyorlardı” (Molla Gürânî, 2018a, s. 663; Zemahşerî, 1407a, s. 194; Beydâvî, t.y.b, s. 109).

Nitekim Yüce Allah ayetin muhatabı olan kişilere adeta “Hz. İbrahim sizin gibi müşrik değildi” ifadesiyle gönderme yapmış, içinde buldukları durumu üstü kapalı bir şekilde hissettirmiş ve ehl-i kitaba tabi olanların doğru yolda olacaklarına dair onların iddiasını ta’rîz yoluyla reddetmiştir.

En’âm, 6:15;

“De ki: *“Ben Rabbime isyan edersem gerçekten, büyük bir günün (kıyamet gününün) azabından korkarım.”*

Önceki ayetlerde müşriklerin; göklerde ve yerde olan her şeyin yegâne maliki, sonsuz merhamet sahibi, her şeyi işiten ve bilen, yedirdiği halde yemeyen tek yüce yaratıcı olan Allah’a ibadet etmeleri emredilmişken bu ayette Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Rabb’ine isyan etmesi halinde kıyamet gününün azabından korkacağı dile getirilmiştir. Nitekim burada

¹² Yahudiler: Üzeyir Allah’ın oğludur; Hristiyanlar: Mesîh Allah’ın oğludur diyerek, Müşrikler de putlara taparak şirk koşmuşlardır. Bkz. Ebû Hayyân el-Endelüsî, (1420, s. 648).

ta'rif üslubuyla müşriklerin azaba müstahak olan âsî kimseler oldukları bildirilmiştir. Böylelikle akıl sahibi bir kimsenin kendisine zarar vereceğine kanaat getirdiği bir fiili işleme kalkışmayacağına işaret edilmiştir.

Ayrıca Molla Gürânî ayette Allah'ın isimlerinden olan رَبِّ “*Rab*” lafzıyla ilgili dikkat çekici bir belâğî nüanstı bahsetmiştir. Nitekim burada Rab lafzı, O'nun kendisine had safhada isyan edenleri dahi terbiye eden ve ona iyilikte bulunan yüce bir varlık olduğunu ima etmek için tercih edilmiştir (Molla Gürânî, 2018b, s. 440).

A'râf, 7:206;

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ “*Şüphesiz Rabbin katındaki (melek)ler O'na ibadet etmekten büyüklemezler. O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler.*”

Molla Gürânî'ye göre وَلَهُ يَسْجُدُونَ “*Yalnız O'na secde ederler*” cümlesinde لَهُ ifadesinin takdîm edilmesi ve hasr üslubuyla aktarılması, Allah'a ortak koşanlara yönelik bir ta'rifdir (Molla Gürânî, 2018b, ss. 823-824).

Enbiyâ, 21:62-63;

قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ “*(İbrahim gelince) "Sen mi yaptın bunu ilahlarımıza ey İbrahim" dediler. Dedi ki, "Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun, bakalım!"*”

Hz. İbrahim (a.s.) putları param parça edip içlerinden sadece büyük olanını bırakmıştı. Bunun üzerine kavmi ilahlarımıza bunu sen mi yaptın diye sordular. Hz. İbrahim de onlara “Belki de şu büyükleri yapmıştır, o halde gidin onlara sorun, konuşabiliyorlarsa tabii!” şeklinde cevap vermiştir.

Molla Gürânî'ye göre bu cevap ta'rifin en zarif ifade şekillerindedir. Hz. İbrahim'in amacı kendi yaptığı işi puta nisbet etmek değildir. Aksine bu fiili bizzat kendisinin yaptığını istihzâ (alaya alma) ve tadlîl (yanıltma) içeren bir sözle en belîğ şekilde aktarmıştır (Molla Gürânî, 2018d, s. 935).

Böylelikle Hz. İbrahim putperestlere ilah edindikleri şeylerin acziyetini göstermek istemiş ve putlara tapmanın cehaletin de ötesinde bir davranış olduğu hususunda onları düşünmeye sevk etmiştir.

Mü'minûn, 23:61;

أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ “*İşte bunlar hayır işlerine koşuşurlar ve o uğurda öne geçerler.*”

Önceki ayetlerde “*Rablerinin azametinden korkup titreyenler, Rablerinin âyetlerine inananlar, Rablerine ortak koşmayanlar ve Rabblerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek veren*” (Mü'minûn, 23:57-60) kimseler zikrolunmuştur. Molla Gürânî bu ayetin

buyurmaktadır: “Ehli kitabın size verdiği haberler konusunda onları ne tasdik edin ne de yalanlayın. Sadece biz Allah’a, O’nun kitaplarına ve peygamberlerine inandık deyin!” (Buhârî, 1422, s. 20). Bu bağlamda müfessir ayetin devamındaki *وَالْهَمَّا وَالْهَمُّمُ وَاجِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ* “Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir (aynı ilahtır). Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz” ifadesini de ehli kitaba yönelik bir ta’rif olarak değerlendirmiştir (Molla Gürânî, 2018e, ss. 606-607; Zemahşerî, 1407b, s. 457). Dolayısıyla burada ta’rif üslubunun tevhid ilkesine aykırı bir inanç benimsemiş kitap ehli kimselerle mücadele yönteminde bir usul olduğuna dikkat çekilmiştir.

Vâkıa, 56:43-44;

وَقِيلَ مَنْ يَحْمُومٌ لَا بَارِدٌ وَلَا كَرِيمٌ “Ne serin ve ne de yararlı olan zifiri bir gölge içinde!..”

Allah Teâlâ ayette önce ashâb-ı şimâl (Aytekin, 1991, s. 470) (amel defterleri sol taraflarından verilecek olan cehennemlik kimseler) için ahirette bir gölge olduğunu beyan etmiş sonra da serinlik ve rahatlık özelliklerinin onda bulunmadığını ifade etmiştir. Bu üslup ashâb-ı şimâl ile ilgili tehekküm ve ta’rif içermekte olup orada normal bir gölgeyi ancak ashâb-ı yeminin (Aytekin, 1991, s. 472) (amel defteri sağ taraflarından verilecek olan cennetlik kimseler) hak ettiğine işaret edilmiştir (Molla Gürânî, 2018g, s. 228; Zemahşerî, 1407c, s. 463).

Hümeze, 104:3;

هُمُومٌ أَنْ مَالَهُ أَخْلَدَهُ “O, malının, kendisini ebedileştirdiğini sanır.”

Müfessire göre ayette salih amele teşvik babında bir ta’rif vardır. Çünkü asıl ebedî olan salih ameldir (Molla Gürânî, 2018g, s. 1280). Bu ifade yalnızca salih amelin sahibini nimetler içerisinde ebedî kılaçağına, malın ise hiç kimseyi nimetler içerisinde ebedî kılmayacağına işaret etmektedir (Zemahşerî, 1407c, s. 795).

Sonuç

Kinâye, asıl anlamın kastedilmesi mümkün olmakla birlikte bir lafzın konulduğu anlamın dışında kullanılmasıdır. Yani kinâyede kastedilen mana onu direk anlatan lafzın dışında başka bir lafızla aktarılır. Dolayısıyla kinâye içeren lafız kastedilen mecâzî manaya erişmede bir aracı konumundadır. Bu bağlamda kinâyede hem hakiki hem mecâzî mananın anlaşılması genel bir kâidedir.

Yaygın olarak kullanılan kinâyeli söylemlerde asıl mana ile kastedilen mana arasında toplum-kültür-tabiat bağlamında oluşan doğrudan veya dolaylı bir ilişki söz konusudur. Kanaatimizce kinâyeli söylemde temel amaç muhataba mesajın daha tesirli bir üslupla iletilmek istenmesidir. Ayrıca meknî bihin ifade biçiminin meknî ‘anhdaki açık lafzın sunamadığı manaya daha dikkat çekici bir tenbihte bulunması kinâyeli söylemin tercih sebeplerindedir.

Ta'rif ise, bir sözün konuşulan ortam ve bağlamının delaletiyle başka bir manaya işaret edecek şekilde söylenmesidir. Ta'rif üslubu nasihat vermede bir meseleyi açıklan söylemekten daha faydalı ve muhatabı kabule sevk etme hususunda daha etkilidir. Dolayısıyla merâmî karşı tarafı suçlamadan anlatmak mesajın daha etkili aktarılmasını sağlar.

Yapılan bu çalışmaya göre kinâye ve ta'rif lafzî oluşum ve delalet ettikleri mana itibariyle birbirinden ayrılırlar. Kinâye hem müfret lafızlar hem de terkiplerde meydana gelirken, ta'rif ise sadece terkiplerle sınırlıdır. Kinâyenin manaya delaleti mecâz yönüyledir. Dolayısıyla meknî bihin lafzıyla meknî 'anhın manası arasında bir ilişki söz konusudur. Fakat ta'rifin manaya delaleti hakikat veya mecâz yollu olmayıp mefhum yönüyledir. Bu yüzden ta'rifde söylenen sözle delalet ettiği mana arasında bir ilişki veya yakınlık olmayabilir. Dolayısıyla mana, karîne-i hallerle zihinsel olarak sözün yönlendirmesinden (urzundan) anlaşılır.

Her iki söz sanatının kullanım maksatları benzer olsa da ta'rifin daha derin ve etkili bir üslup olduğu söylenebilir. Zira maksada ulaşmada kinâyede daha çok nicel, ta'rifde ise nitel anlamsal ilgiler söz konusudur. Kinâyeli ifadeler muhatabın hayatında yer edinmiş ve edebî kültürü içinde kökleşmiş geleneksel söylemlerdir. Ta'rifde ise muhataplar arasındaki iletişim ortamına bağlı olarak konuşmanın siyâk ve sibâkı çerçevesinde anlık gelişen söylemler söz konusudur.

*Gâyetü'l-Emân'*deki örnekler ele alındığında Kur'ân'da kinâye ve ta'rif üslubunun Allah'ın zâtî ve fiilleri, müminler ve bilhassa müşrikler ve ehl-i kitap için kullanıldığı görülmektedir. Ayetlerde genel olarak kinâye ve ta'rif üslubu, tevhid inancını vurgulamak, ilahi emir ve yasaklara riayet etmeye teşvik etmek, verilen mesajı mübalağa yoluyla ifade etmek, uzun sürecek bir anlatımı daha öz ve kısa bir biçimde beyan etmek, durumu tasvîr etmek, muhatapları fiilleri hususunda düşünmeye sevk etmek, kinamak, terslemek, nahoş bir ifadeyi daha zarif bir üslupla ifade etmek, istihzâ ve tehekküm gibi maksatlar için tercih edilmiştir.

Kaynakça

- Ali el-Cârim, Mustafa Emîn. (2019). *el-Belâgatü'l-vâdiha fi'l-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedi'*. Dimeşk: Mektebetü Dâri'l-Fecr.
- Amr b. Ma'dikerib, Ebû Sevr ez-Zübeydî. (1985). *Şiru 'Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî*. Mutâ'et-Tarâbişi. (Thk.). Dimeşk: Mecmau'l-Lugati'l-'Arabiyye.
- Aytekin, A. (1991). Ashâbü's-Şimâl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (C. 3, s. 470). İstanbul: TDV.
- Aytekin, A. (1991). Ashâbü'l-Yemîn. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (C. 3, s. 472). İstanbul: TDV.

- Beydâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd. (t.y.a). *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. (C. 2). Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî (Haz.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Beydâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd. (t.y.b). *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. (C. 1). Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî (Haz.). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Bollelli, N. (2016). *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedi' İlimleri) Arap Edebiyatı*. İstanbul: İFAV.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. (1422). *el-Câmi' u's-sahîh*. (C. 6). Muhammed Züheyr b. Nâsîr en-Nâsîr (Thk.). y.y.: Dâru Tavki'n-Necât.
- Buhturî, Ebû Ubâde Yahyâ et-Tâî. (1964). *Dîvânü'l-Buhturî*. (C. 3). Hasan Kâmil es-Sîrafî (Thk.). Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Bulut, A. (2020). *Belâgat Me'ânî-Beyân-Bedi'*. İstanbul: İFAV.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. (1987a). *es-Sihâh: Tâcü'l-luga ve sihâhü'l-'Arabiyye*. (C. 6). Ahmed Abdülgafûr Attâr (Thk.). Beyrut: Dâru'l-'İlm.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. (1987b). *es-Sihâh: Tâcü'l-luga ve sihâhü'l-'Arabiyye*. (C. 3). Ahmed Abdülgafûr Attâr (Thk.). Beyrut: Dâru'l-'İlm.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir. (1992). *Delâilü'l-i'câz fî ilmi'l-me'ânî*. Mahmûd Muhammed Şâkir (Thk.). Kâhire: Matbaatu'l-Medenî.
- Durmuş, İ. (2002). Kinâye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 26, ss. 34-36). İstanbul: TDV.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî, Muhammed b. Yûsuf. (1420). *el-Bahru'l-muhît fî't-tefsîr*. (C. 1). Sitkî Muhammed Cemil (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Efvâh el-Evdî, Salâ'e b. Amr b. Mâlik el-Yemenî. (1998). *Dîvân'ul-Efvâh el-Evdî*. Muhammed Altuncî (Thk.). Beyrut: Dâr-u Sâdir.
- Fadl Hasan Abbâs, Ebû Muhammed es-Safûrî. (2005). *el-Belâga funûnühâ ve efnânuhâ: İlmü'l-beyân ve'l-bedi'*. Ürdün: Dâru'l-Furkân.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. (1420a). *Mefâtihu'l-ğayb*. (C. 20). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. (1420b). *Mefâtihu'l-ğayb*. (C. 27). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Fazlıoğlu, Ş. (2012). Vaz'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (C. 42, ss. 576-578). İstanbul: TDV.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb. (2005). *el-Kâmûsu'l-muhît*. Muhammed Nuaym el-Araksûsî (Thk.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

- Güler, İ. (ed.). (2015). *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*. İstanbul: İSAM.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî. (t.y.a). *Kitâbü'l-'Ayn*. (C. 5). Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Thk.). y.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî. (t.y.b). *Kitâbü'l-'Ayn*. (C. 6). Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Thk.). y.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî. (t.y.c). *Kitâbü'l-'Ayn*. (C. 7). Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî (Thk.). y.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Hâşimî, Seyyid Ahmed. (1999). *Cevâhiru'l-belâga fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Yusuf Sumeylî (Thk.). Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyye.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Feth Ziyâüddîn. (t.y.). *el-Meselü's-sâir fî edebî'l-kâtib ve's-şâir*. (C. 3). Ahmed el-Havfî - Bedevî Tabâne (Thk.). Kahire: Dâru'n-Nahda.
- İbn Hicce, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî. (2004). *Hızânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. (C. 2). İsam Şekıyü (Thk.). Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl/Dâru'l-Bihâr.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn. (1414a). *Lisânü'l-'Arab*. (C. 15). Beyrut: Dâr-u Sâdır.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn. (1414b). *Lisânü'l-'Arab*. (C. 4). Beyrut: Dâr-u Sâdır.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn. (1414c). *Lisânü'l-'Arab*. (C. 6). Beyrut: Dâr-u Sâdır.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn. (1414d). *Lisânü'l-'Arab*. (C. 7). Beyrut: Dâr-u Sâdır.
- Kazvîni, Celâluddîn Muhammed b. el-Hatîb. (1904). *et-Telhîs fî ulûmi'l-belâga*. Abdurrahman el-Berkûkî (Thk.). Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Kazvîni, Celâluddîn Muhammed b. el-Hatîb. (2003). *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâga*. İbrahim Şemseddîn (Haz.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. (1993). *Ulûmu'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Meydânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke. (1996). *el-Belâgatu'l-'Arabiyye, üsûhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*. (C. 2). Dimeşk: Dâru'l-Kalem.
- Molla Gürânî, Şihâbüddîn Ahmed b. İsmâil. (2018a). *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keâmî'r-rabbânî*. (C. 1). Hâmîd b. Ya'kûb el-Furayh (Thk.). Riyad: Dâru'l-Hadâra.
- Molla Gürânî, Şihâbüddîn Ahmed b. İsmâil. (2018b). *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keâmî'r-rabbânî*. (C. 2). Yusuf b. Abdülaziz eş-Şibl (Thk.). Riyad: Dâru'l-Hadâra.
- Molla Gürânî, Şihâbüddîn Ahmed b. İsmâil. (2018c). *Gâyetü'l-emânî fî tefsîri'l-keâmî'r-rabbânî*. (C. 3). Muhammed b. Serî' b. Abdullah es-Serî' (Thk.). Riyad: Dâru'l-Hadâra.

- Molla Gürânî, Şihâbüddîn Ahmed b. İsmâil. (2018d). *Gâyetü'l-emânî fi tefsîri'l-keâmî'r-rabbânî*. (C. 4). Abbas b. Hüseyin el-Hâzîmî (Thk.). Riyad: Dâru'l-Hadâra.
- Molla Gürânî, Şihâbüddîn Ahmed b. İsmâil. (2018e). *Gâyetü'l-emânî fi tefsîri'l-keâmî'r-rabbânî*. (C. 5). Hâdî b. Ali er-Rudeynî (Thk.). Riyad: Dâru'l-Hadâra.
- Molla Gürânî, Şihâbüddîn Ahmed b. İsmâil. (2018f). *Gâyetü'l-emânî fi tefsîri'l-keâmî'r-rabbânî*. (C. 6). Abdullah b. Ali el-Mechadî (Thk.). Riyad: Dâru'l-Hadâra.
- Molla Gürânî, Şihâbüddîn Ahmed b. İsmâil. (2018g). *Gâyetü'l-emânî fi tefsîri'l-keâmî'r-rabbânî*. (C. 7). Cevhere bint Muhammed el-Ankarî (Thk.). Riyad: Dâru'l-Hadâra.
- Muhammed Ahmed Kâsım, Muhyiddin Dîb. (2003). *Ulûmu'l-belâga el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî*. Trablus: Müessesetü'l-Hadîse li'l-Kitâb.
- Öztürk, M. (2003). Kur'an Dilinde Örtük Anlatım: Kinaye ve Ta'riz. (C. 3). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 213-234.
- Saraç, M. A. Y. (2019). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: Gökkuşbe.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr. (1983). *Miftâhu'l-'ulûm*. Naîm Zerzûr (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (1974). *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. (C. 3). Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim (Thk.). Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb.
- Tâhiru'l-Mevlevî. (1994). *Edebiyat Lügatı*. Kemâl Edib Kürçüoğlu (Nşr.). İstanbul: Enderun.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd. (2013). *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'Ulûm*. Abdulhamid Hindâvî (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. (1407a). *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. (C. 1). Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. (1407b). *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. (C. 3). Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. (1407c). *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. (C. 4). Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn. (1957). *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. (C. 2). Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Thk.). Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyye.
- Ziyâd el-A'cem, Ebû Ümâme el-İsfahânî. (1983). *Şî'ru Ziyâd el-A'cem*. Yûsuf Hüseyîn Bekkâr (Thk.). y.y: Dâru'l-Mesîra.